

Прегледни рад

Кайшарина З. СТЕВАНОВИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за Српски језик

ТУРЦИЗМИ У РОМАНУ *ТЕСТАМЕНТ* ВИДОСАВА СТЕВАНОВИЋА**

Айсиракиј: Предмет рада је попис и анализа турцизама у роману *Тестиамент*. Уочиће се која је њихова фреквентност, а откриће се и порекло ексцерпираних примера. Анализа ће бити извршена на основу Шкаљићевог речника „Турцизми у српскохрватском језику“. Ексцерпиране лексеме представљене су у свом основном облику, а разврстане су најпре на основу морфолошког, а потом и семантичког критеријума. Поред таквог разврставања, биће дат попис турцизама из романа, у виду речника, те контекст у којем је дата реч употребљена у роману. Овакво сагледавање неопходно је како би се стекао што потпунији увид о присуству турцизама у роману.

Кључне речи: лексика, турцизми, турски језик, српски језик, косовско-ресавски дијалекат, *Тестиамент*, Видосав Стевановић.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1.1. Наша прошлост уско је везана за утицај турске културе и турског језика. Утицај ма ког страног језика на неки други језик утиче на одмаћивање појединих речи, преузимању творбених модела из датог језика и слично. Како је географски простор данашње Србије био пет векова под утицајем Османлија, неминовно је било да одређене културно-језичке прте заузму важно место у животу становништва, које су се у мањој или већој мери задржале до данас. Највећи број турцизама у српском језику потиче из периода вишевековне турске владавине на нашим просторима. Дошавши као носиоци новог друштвеног и државног уређења са обележјима своје источне, исламске културе, у свим аспектима живота утицали су на староседелачко становништво. С обзиром на непосредан контакт српског становништва са турским становништвом, дошло је до преузимања и прихватања турских речи код Срба за поједине појмове, термине и називе различитих установа, преузимање термина у области административне организације и уопште начина живота. Повлачењем турске власти са Балкана, турцизми

* истраживач-приправник, katjica.93.kg@gmail.com

** Рад је урађен у оквиру пројекта Динамика структура савременог српског језика (178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

нису у потпуности нестали. Велики број је наставио да живи у српском језику; негде око 2000 (Радић, 2001: 8) ушло је у српски стандардни језик. Многе лексеме није могуће заменити домаћим речима, а говорници српског језичког подручја нису свесни њиховог порекла и не сматрају их страним речима. Ширење турских речи, по мишљењу Абдулаха Шкаљића, извршено је највероватније утицајем двају чинилаца. Први чинилац јесте школовање муслимана са српскохрватског језичког простора у Цариграду, а други чинилац су народне песме (епске и лирске), које су, услед прилика у којима су настајале, проткане мноштвом речи источњачког порекла (Шкаљић, 1966: 12), а које су у изворном облику остале до данас. Могуће је кретање речи из једног језика у други под утицајем различитих фактора, с тога је веома важно уочити какав је статус позајмљеница у једном језику, како у стандардном језику тако и у дијалектима, народном стваралаштву, савременој књижевности. Њихово проучавање од великог је значаја.

I.2. Снежана Петровић указује на терминолошку неодређеност појма турцизам у досадашњој литератури (Петровић, 1993: 71). Проучавати турцизме представља занимљив, али у исто време озбиљан и захтеван посао. Важност методолошког осавремењивања јесте оно што С. Петровић истиче, као и откривање постојања великог броја нових или, на не сасвим адекватан начин објашњених, турцизама. Стога би било веома важно да се тај корпус комплетира и систематски анализира, уз коришћење савремених научних резултата славистике и туркологије. Турцизми у језику писца били су често предмет истраживања, али чешће у језику оних аутора који долазе са простора Босне, него Србије (Петровић, 1993: 114). Међутим, они турцизми који су се одомаћили и који су фреквентни, налазе се и код писца рођених, одраслих и стационарираних на територији Србије. Колики ће бити број турцизама у неком књижевном делу, зависи од више чинилаца. Асим Пецо наводи да је поред територијалне условљености важна врста књижевног дела, тематика¹ о којој се пише, порекло и степен образованости писца, као и порекло и степен образованости лица која се јављају у књижевном делу (Пецо, 1981: 118).

I.3. Одабир романа *Тесџаменџи* за представљање турцизама јесте недостатак радова у којима је описано присуство ових лексема у једном делу чија тематика припада Шумадији и зони Лепенице. Такође један од разлога оваквог одабира јесте и занимљивост тематике, значај Видосава Стевановића у модерној српској литератури и посебно литератури Крагујевца.

Идентификација турцизама урађена је на основу Шкаљићевог речника (Шкаљић, 1966) који представља најпоузданији извор за проучавање турцизама. У турцизме ћемо у роману убрајати оне речи које су се потпуно одомаћиле у српском језику, као и оне речи које Шкаљић назива хибридни а представљају домаћу творбену основу и турски суфикс, уколико их буде било. Турцизме представљамо у свом основном облику (номинатив именица и придева, инфинитив глагола), а разврставамо у групе на основу различитих критеријума (морфолошког, семантичког, а потом и на основу порекла). Након таквог разврставања речи, даје се речник турцизама забележених у роману при чему се бележе и контексти у којима је дата реч употребљена.

МОРФОЛОШКА КЛАСИФИКАЦИЈА ТУРЦИЗАМА

Када је о морфолошкој класификацији реч, турцизми се класификују и распоређују на основу морфолошких особина српског језика. Таква класификација подстакнута је чињеницом да је дошло до потпуне граматичке адаптације речи. Екскерпирани примери из романа биће разврстани на тај начин. Забележене су следеће морфолошке категорије:

1 У нашем конкретном случају постоји потврда овог тврђења Асима Пецета. На местима о којима се пише о османлијском периоду, присутност ове лексике је већа. О овоме ће више бити речи у даљем току рада.

а) **именице** и то:

1) **именице мушког рода:**

1а) немотивисане лексеме: *бакал, барјак, баруџи, басамак, бедем, бич, будак, буздован, бунар, вајайи, дамар, дервиш, дорайи, дуван, дућан, ђон, зејџин, зумбул, јаничар, јасџук, јаџаџан, јендек, казан, конак, кундак, курјак, куришум, леши, мајдан, мајмун, минареџи, мујезин, олул, саниџрач, Сџамбол, џаџбор, џоџи, џошак, џумур, фењер, хајдук, хоџа, чамац, чекиџ, џелаџи, џелеџи, шайџор;*

1б) именице *нишанџија, скелеџија, џумурџија* представљају изведенице од именичких основа где се на основне облике именица (*нишан, џумур*) додаје турски суфикс *-џија*. Код именице *скелеџија* суфикс се додаје на облик номинатива множине. Ове именице означавају носиоца какве делатности;

1в) именица *џараџлија* представља суфиксални дериват турског суфикса *-лија* (уп. Радић, 2001: 115).

2) **Именице женског рода:**

2а) немотивисане лексеме: *бачија, боја, була, џалама, зурла, јаруџа, калдрма, канџа, каџија, касабда, кафа, кашика, кула, марама, марамџица, масџица, софра, џекија, ферџа, фуџара, чарайи, чарџија, черџа, чесма, чифџа, чуџура/чуџурица, џамија;*

2б) именице *грамлија, камџија, хајџуџија* представљају сложенице настале додавањем суфикса *-лија/-џија*;

2в) у оквиру именица женског рода, у ексцерпираним примерима издваја се именица *чакџише*, која представља именицу *pluralia tantum*, те као таква нема облике једине.

2г) Највећи број забележених именица женског рода припада трећој врсти, међутим, сусреће се турцизам *авџи* као именица женског рода четврте врсте јер се завршава на сугласник. Занимљивост међу именицама представља пример именице *ксмеџи* која се у роману јавља премда није толико фреквентна. На основу језичког осећања могли бисмо рећи да у самом говору није у употреби. С обзиром на то да се јавља на само два места у роману и то у узвичним реченицама², у обраћању припадника турске нације народу, пре би се о њој могло дискутовати и са стилистичког аспекта. *Ксмеџи* представља именицу женског рода четврте врсте која се завршава на сугласник.

3) **Именице средњег рода:** *џазариџиџе, сикџиџање;*

3а) међу издвојеним именицама средњег рода, забележена је именица *кубе*, која припада именицама друге врсте са проширењем основе код којих се номинатив завршава на вокал, док се основа у зависним падежима проширује сугласницима *-н/-т*.

б) **Придеви:** *дежмекасџи, зејџиџнав, каџираџив.*

в) **Глаголи:** *џаламиџи, дамараџи, камџијаџи, сикџијаџи, черечџи.*

г) **Узвици:** *бре.*

Наведени примери из романа показују да су турцизми потпуно уклопљени у морфо-лошки систем нашег језика. Они поседују све оне морфолошке категорије које поседују домаће речи. На основу забележених примера уочава се да највећи број позајмљеница из турског језика представљају именице. Јављају се и придеви, глаголи и у читавом роману само један узвик – *бре*. Код придева се уочавају наставци *-асџи* и *-јав/-јив*. Управо овај други наставак може бити интересантан за тумачење. Ако се узме у обзир да су ексцерпирани придеви (*зејџиџнав* и *каџираџив*) настали од именица *зејџин* и *каџиран*, које се завршавају

2 Контексти употребе ове именице дати су на крају рада, у оквиру речничке одреднице.

на сугласник *н*, може се говорити о јотовању. У српској литератури постоје различита тумачења о статусу *-жив* као творбеног форманта, у литератури нема јединственог мишљења, већ се често помиње да је „нејасног постања” (нпр. Стакић 1988) и могућност његовог постојања само се реконструише на основу стања у савременом српском (у неким радовима српскохрватском) језику. Милан Стакић (1988: 189) сматра да је промена *л* и *н* из краја основе у *љ* и *њ* заправо разлог што се, поред суфикса *-ив* и *-љив*, уопште говори и о *-жив*, којим се лако објашњавају промене *л* у *љ* и *н* у *њ*. Став М. Стакића (1988: 189) јесте такав суфикс *-жив* неразумљив и тврди да се не види „како је и где могао настати”. О значају суфикса *-жив* и његовој продуктивности у новије време говорила је А. Јанић у својој дисертацији и притом закључила да је „јављање *-жив* посебно изражено код основа на *н*, иако је на творбене основе на *н* могуће додати и суфиксе *-љив* и *-ив*” (Јанић, 2018: 6). Оно што за ексцерпирани примере можемо закључити јесте немогућност додавања наставака *-љив/-ив* као могућности о којој А. Јанић говори. У примеру *дежмекасиј* јавља се придевски наставак *-асиј*. У роману нису регистроване категорије заменица, бројева, прилога, везника и предлога. Ова морфолошка класификација може показати то да су турцизми најчешће коришћени за именовање предмета, појмова, појава.

СЕМАНТИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА ТУРЦИЗАМА

Турцизми ексцерпирани из романа *Тесџаменџи*, према значењу класификовани су у семантичке групе по узору³ на класификацију коју налазимо код Шкаљића у речнику *Турцизми у српскохрватском језику* (1966), потом на класификацију А. Пеца у *Турцизми у Вуковим рјечницима* (1987), те код Снежане Петровић *Турцизми у српском џризренском говору* (2005). Наведене класификације подразумевају груписање речи из турског језика по тематским областима. Овакав начин класификације може дати увид о томе у којим сферама живота су турцизми у овом роману присутни:

кућа и покућство, окућница, имање: *басамак, софра, вајајџи, конак, ћошак, фењер, баџија, кайџија, дунар, чесма, олак, санџирач, калдрма, чуџура/чуџурица, баруџи, дич, дудак, буздован, јайџајан, јасџук, казан, кундак, куришум, џиоџи, чамаџ, чекиџ, кашиџа, барџак, камџија, ћумур, зурла, драмџија;*

трговачке радње, градска места: *касаба, џазарџиџе, џеџија, чарџија, дућан, бедем, кула;*

занати, занимања: *баџал, ћумурџија, скелеџија, нишанџија, хајдук, џелаџи, хајдучија, јаничар, џараџија;*

јело, пиће, дуван: *кафа, зеџин, дуван, масџиџа;*

одећа, обућа, тканине: *ћон, марама, марамџија, фереџа, чараџа, чакшире*

животиње: *мајмун, дорџи, курџак;*

релиџија: *дерџиџи, минареџи, муџезин, џамија, куде, хоџа;*

места у природи, место у којем/под којем може да се борави у природи: *јендек, чеџа, шайџор, јаруџа, мајдан;*

анатомија, медицина: *дамараџиџи, леш, дамар;*

носилац особине или одређеног физичког изгледа: *фуџара, авеџи, дула, дежмекасиј, зеџињав, кайџањив;*

3 Није могуће у потпуности преузети класификације јер се код сва три аутора у по нечему разликују, али је код свих принцип сличан.

Уочава се дакле да је у роману ипак забележен највећи број турцизама директно преузет из турског језика, али је велики број турцизама који су посредством турског пу српски језик ушли из персијског или арапског језика, али да их има из других, неоријенталних језика.

ТУРСКИ СУФИКСИ У РОМАНУ *ТЕСТАМЕНТ*

Систематизација и анализа забележених лексема са турским суфиксима у роману урађена је на основу књиге Првослава Радића *Турски суфикси у српском језику*.

V.1. Када се говори о турским суфиксима у српском језику треба рећи да постоји обимна литература, која се, по мишљењу С. Петровић, темељи на материјалу из стандардног језика. Детаљну анализу суфикса страног порекла у српско-хрватском језику дао је Стаховски, 1961. године, а она од дијалекатског материјала укључује само Елезовићев корпус (Петровић, 2005: 343). Детаљан преглед турских суфикса у српском језику дао је П. Радић у монграфији *Турски суфикси у српском језику* (Радић, 2001), а управо ова монографија коришћена је у овом раду како би се уочило који се од суфикса, које он наводи као најфреквентније, јављају у испитиваном роману.

Као што је у претходном делу рада показано, позајмљенице из турског језика представљају значајан слој који улази у састав српског језика. Фреквентност ових лексема условљена је различитим факторима о којима је било речи. Како П. Радић наводи, „временом су турцизми, као део историјског наслеђа, постали и значајна стилска средства, резервисана за изражавање повећаног степена емотивног односа.“ Посебно место заузимају турске творбене морфеме, односно творбене морфеме турског порекла од којих су најкарактеристичнији именички суфикси *-чија/џија*, *-лија*, *-лук*, *-(х)ана* (Радић, 2001: 11).

У даљем току рада биће издвојене оне лексеме у којима се уочавају творбени процеси, те осврт на то који творбени процеси карактеришу ексцерпирани примери. Посебна пажња биће усмерена на карактеристичне суфиксе које издаваја П. Радић, као и издавајање речи код којих се ови суфикси уочавају.

V.2. Суфикс *-чија/-џија*

Суфиксом *-чија / -џија* (тур. *-çi / -ci / -cli / -çü / -ci / -ci / -cü / -cu*) у турском језику се, углавном од именичких основа, граде именице у значењу особе која се бави одређеним занимањем, односно у значењу вршилаца радње уопште. На балканословенском терену овај суфикс се јавља у варијантама *-чи* и *-џи*, односно њиховим адаптационим формама *-чија* и *-џија* (Радић, 2001: 17). Образовања речи овим суфиксом могу се сврстати у неколико категорија (уп. Радић), а овде ће бити речи само о оним категоријама у оквиру којих се сврставају примери забележени у роману.

а) Суфикс *-чија*: *бачија*, *хајдучија*. Први пример који има значење „башта“ не припада нити једној семантичкој категорији коју издаваја П. Радић јер се не односи на особу која је носилац специфичне особине. Други пример *хајдучија* сврстава се у Радићеву трећу семантичку категорију која се односи на именовање „особа са доминантном цртом припадања, потицања, учествовања у нечему“ (Радић, 2001: 24), овде у значењу особа које се баве одметништвом, разбојништвом.

б) Суфикс *-џија*: *скелеџија*, *ћумурџија*, *нишанџија*. Сви наведени примери показују припадност првој семантичкој категорији која се односи на носиоца деатности, вршиоца радње у ширем и ужем смислу. Именује особу одређеног занимања код које мотивациона реч упућује на природу занимања (Радић, 2001: 19).

V.3. Суфикс -лија:

Суфиксом -лија (тур. -li/-li/-lũ/-lu) у турском језику се граде изведенице од именичких основа. У српском језику овај суфикс се јавља у адаптационој форми -лија, чија су образовања, са формално-граматичког аспекта, именичке изведенице (Радић, 2001: 34). Примери забележени у роману су *грамлија*, *џарајлија*. Први пример *грамлија* на основу свог значења у речнику А. Шкаљића, не може се подвести ни под једну Радићеву семантичку категорију јер се не односи на одређену карактерну црту особе нити носиоца какве спољне карактеристике или пак вршиоца радње. С друге стране, експерцирани пример *џарајлија* припада другој семантичкој категорији која подразумева изведенице које значе особу чије унутарње својство делом проистиче из њеног доминантног друштвеног положаја (социјалног, културног, политичког и др.) (Радић, 2001: 36).

V.4. Суфикс -лук:

Суфиксом -лук (тур. -lik / -lĩk / -lũk / -luk) у турском језику се граде именичке изведенице од основа више врста речи, именица, придева, бројева и др. (Радић, 2001: 63). Једини забележени пример са овим суфиксом јесте *олук* који припада четвртој семантичкој категорији која се односи на изведенице у значењу предмета (Радић, 2001: 69).

V.5. Суфикс -ана о којем Радић говори као четвртом у низу најпродуктивнијих турских суфикса, односно изведенице настале овим суфиксом не бележимо у датом роману.

V.6. Поред ова четири најфреквентија турска суфикса, Радић наводи и мање продуктивне суфиксе, насловљавајући поглавље о њима *Сиџније џојаве* (уп. Радић, 2001: 95) у којем наводи суфиксе -ли, -баша, -и, -иле, -дар/-џар, -суз, -џик. Међутим, о овим суфиксима у овом раду неће бити речи, с обзиром на то да у експерцираним примерима нисмо наилазили на њих. Коначне закључке о њиховом постојању у стваралаштву Видосава Стевановића не смемо доносити, већ би требало проверити и остале романе.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Спроведена анализа турцизама у роману *Тесџаменџи* показала је да писац посеже за оним турцизмима који су и те како одомаћени у нашем језику. Забележени турцизми огледало су различитих културно-историјских момената. На основу тематике дела које прати историју народа у којем препознајемо лик српског народа кроз различите епохе, можемо уочити да је и језик такав да се турцизми у великој мери користе онда када се описује период под Османлијама, али не можемо рећи да их у осталом делу роману нема, напротив, јављају се од почетка до краја, у мањој или већој мери. Овакво представљање турцизама у делу омогућило је да уочимо на који начин су турцизми морфолошки адаптирани, ког су порекла, као и да лексикографски направимо попис оних турцизама који се јављају у самом делу.

Када се говори о броју забележених турцизама у роману *Тесџаменџи* на 235 страна романа пронађено је око сто⁶ турцизама. Оно што се такође уочава јесте и мали број примера са турским суфиксима, забележено их је укупно осам. Од осам забележених примера са турским суфиксима, три су лексеме са суфиксом -џија, две са суфиксом -чија, две са суфиксом -лија и један пример са суфиксом -лук. Да би стекао потпун увид о присуству турцизама у Стевановићевом стваралаштву, у обзир би се морала узети и његова друга дела. Анализе спроведене у овом раду могу послужити као почетак даљих и опширнијих описивања лексичког слоја у испитиваном роману, али и целокупном стваралаштву Видосава Стевановића.

Ово истраживање могло би представљати тек почетак једног обимнијег рада у оквиру којих би се за анализу узели и други романи.

С друге стране ексцерпирани туризми из романа чине лексички фонд српског језика. Као потврда ове тврдње, сви примери наведени су у Шкалаићевом речнику на основу ког су значења и објашњења. Потом, сви примери срећу се у Речнику српског и хрватског језика Матице српске и Матице хрватске (*Речник српскохрватској књижевној језика*), као и у измењеном и допуњеном издању Матичиног речника објављеног 2011. године (*Речник српско-ја језика*), а примери су проверавани и у досада објављеним томовима Речника САНУ. Ово истраживање показало је да сви они турцизми ексцерпирани у роману не представљају нове и досада незабележене примере, већ су уклопљени и потпуно прихваћени у српском језику.

РЕЧНИК ТУРЦИЗАМА ЗАБЕЛЕЖЕНИХ У РОМАНУ

А

авет, -н, ж. (tur. afet < ar. āft) – сабласт, утвара, привиђење, страшило. „И ускоро сам постао господарев повереник, његова лева и десна рука, сенка и *авет*.“ (106)

Б

бакал, -а, м. (tur. bakkal < ar. Baqqal) – трговац на мало, трговац колонијалном робом. Може значити и касапин. „Здравствена служба практично не постоји, лекари су им прави *бакали*; медицина је још увек народна, магијска и неклиничка.“ (164)

барјак, -а, м. (tur. bayrak < pers. baṛaq) – застава. „[...] *барјаци* су се виорили као да почиње буна [...]“ (38) „Вијорећи прним *барјацима*, дивље шибалујући чупаве коњиће, из јаруге су изјурили Черкези.“ (115)

барут, -а, м. (tur. barut < pers. barūd) – експлозивна материја која служи за пуњење ватреног оружја, пушчани прах. „Потонуо сам у ковитлац страшних боја пролећа које су ме притискале као надгробно камење мешајући се са ужасим мирисима земље, ваздуха и *барути*.“ (214)

басамак, -а, м. (tur. basamak) – степенице. „*Басамаке* ћемо направити од камена из Мајдана.“ (157)

бачија, -е, ж. (tur. bahçe < pers. bağçe) – башта. „Наши војници (сами су се називали нашим) покупили су нас од рала и стоке, са њива и *бачија*, где год су нас нашла.“ (27)

бедем, -а, м. (tur. beden < ar. badan) – зид тврђаве, дебели зид око утврђеног града. „Куршуми су пљуштали по *бедему* [...]“ (115)

бич, -а, м. (tur. biç) – овде у значењу штап. „Узалуд поломисмо хиљаде *бичаља* [...]“ (54)

боја, -е, ж. (tur. boya) – фарба. „Потонуо сам у ковитлац страшних *боја* пролећа које су ме притискале као надгробно камење мешајући се са ужасим мирисима земље, ваздуха и барута.“ (214) „Дреће се спаруши, лишће увену, трава дође мрка као после пожара, цвеће остаде без *боја* и мириса.“ (215)

будак, -а, м. (tur. budak) – оруђе за рад. „Ретко кад су се прихватили мотике, *будака* и секире, па и тада уз клетве.“ (154) „Испусти *будак*, ухвати се за главу као да га је нешто ударило, окрете се трипут око себе и онесвести.“ (157)

будала, -е, м. (tur. budala < ar. budalā) – умно ограничен; лудак. „Сад идемо да питамо нешто ону *будалу* од кмета!“ (37)

буздован, -а, м. (bozdoğan) – врста старинског оружја. „[...] глава поразбијаних *буздованима*.“ (28)

була, -е, ж. (tur. *bula*) – муслиманска жена. „Помамна руља нас је тукла и секла ножевима, *буле* су крештале и гребале (нисмо им видели лице под ферецама)“, деца су нас гађала камењем.“ (96)

бунар, -а, м. (tur. *bunar*/рунар) – вештачки ископана дубока јама из које се вади и употребљава подземна вода. „Бунар се обруши и поста обична бара, смрдљива и зелена од жабокречине.“ (52)

В

вајат, -а, м. (tur. *hayat* < ar. *hayāt*) – помоћни објекат у дворишту сеоске куће. „Помињали смо сеоске ручкове, славе, даће и свадбе (кад се једе колико можеш да стрпаш у себе), описивали *вајајте* и качаре прегуне меса и смока [...]“ (167)

Г

галама, -е, ж. (tur. *ağlama*) – вика, дрека. „[...] једино дође нешто богаља, болесника и лудака, способних за јело и пиће, за *галаму* и туче по крчмама.“ (155)

галамити (изворно од галама – tur. *ağlama*) – викати, драг се. „А мушкарци су гунђали, псовали, тукли нас кад се напију, *галамили* на саборима, славама и зборовима, одлазили у град кад им се прохтело“ (154)

Д

дамар, -а, м. (tur. *damar*) – жила куцавица, крвни суд. „Једино су негде (нико не зна где ни зашто) тукли упорни *дамари*, откуцаји великог срца.“ (111)

дамарати (tur. *damar + ati*) – куцаги. „Шта је то што ми толико значи, а чега не могу да се домогнем, мада је у мени, *дамара*, негде дубоко и мучи ме?“ (76) „Вероватно по мирису, по оном осећању туге и празнине које нам је *дамарало* у срцима“ (170)

дежмекаст, -а, -о (tur. *deşmek*) – дебео, а малена раста. „Међу каљанима влада мишљење да се ја појављујем као *дежмекаси* човек, кратких ногу и са копитима уместо стопала, унакарађен као додола.“ (129)

дервиш, -а, м. (tur. *derviş* < pers. *derwīš*) – припадник дервишког реда, муслиманске секте. „Кад сам исцрпео сва средства и сва мучења, пустио сам на вољу својој кривој сабљи, оплемењеној благословом хоџа и *дервиша*.“ (93)

дорат, -а, м. (tur. *dogu at*) – врста коња црвеносмеђе длаке. „Али, једном предвеле бануше у моју кућу четворица коњаника на *дорайи*ма, наоружани до зуба [...]“ (146)

драмлија, -е, ж. (tur. *dirhemli*) – крушна сачма, крушно зрно за метке ловачких пушака. „Ишао је огрнут коњским покровцем, носио нож и скраћену пушку (ону некадашњу очеву), набијену *драмлијама*.“ (44)

дуван, -а, м. (tur. *duhan* < ar. *duhān*) – биљка дуван, за цигарете. „Од њих је заударало на зној и неопрана тела, на ракију и *дуван*.“ (182)

дућан, -а, м. (tur. *dükkan* < ar. *dukkān*) – трговачка радња. „Трговачка чаршија (сва од дрвених кућа, пуна *дућана*, робе и лажног сјаја) планула је попут сламе [...]“ (145)

Ђ

ђон, -а, м. (tur. *gön*) – потплат за ципеле, дебела кожа. „[...] оштра трава палила ми је *ђонове* – као да, излазећи из ватре, ходам по невидљивом леду.“ (8)

З

зејтин, -а, м. (tur. *zeytin* < ar. *zäytun*) – уље маслине, уље уопште. „Био је мали, жуте косе, безуб и кривоног, очи су му играле као на *зејтину*, а униформа је висила на њему.“ (217)

зејтињав, -а, о (видети *зејтин*) – зеленкаст (на основу боје маслине). „Улчило ми се да његов *зејтињави* поглед мами из мене оог другог Бељу, оног што га кријем као змија ноге – тај се одмах узбунио, готово се подигао.“ (171)

зумбул, -а, м. (tur. sümbül < pers. sunbul) – вртса цвећа. „Запахнуо нас је сеж мирис љубичица и *зумбула* као да смо на ливади у Калу, надомак старе шуме.“ (188)

зурла, -е, ж. (tur. zurna < pers. surna/sürna/sürnāy) – врста свирале са веома јаким пискавим тоном. „Зурле и бубњеви су пиштали и ударали по бластним улицицама које су загађивали нужници, фукара је прекидала башкарење и наваљивала.“ (96)

Ј

јаничар, -а, м. (tur. yeniçeri < tur. yeni „нов“ + çeri „војска“) – род турске војске настао од помуслимањених хришћана. „Светлост праве вере упознао сам као десетогошњак, кад су ме *јаничари*, одвели у Стамбол да и ја postanем *јаничар*, ратник и осветник“ (92)

јаруга, -е, ж. (tur. yarık) – рупа или пукотина коју бујица изрује. „На улазу у Као је Паљевито – ни брдо, ни ливада, ни шума, ни пут, ни *јаруја*, ни човек, ни животиња.“ (24) „Јаруга је стално изнова бљувала своје црне плодове [...]“ (116) „Односио сам мртве и слагао их на гомилу у јаруги иза станица [...]“ (210)

јастук, -а, м. (tur. yastık) – узглавље. „Једва сам подизао главу са *јасјука*, једва сам отварао очи.“ (160)

јатаган, -а, м. (tur. yatağan) – дуго криви нож попут сабље. „[...] ноћ беше избодена пламеновима као блиставим сечивима турских *јатагана*.“ (16)

јендек, -а, м. (tur. hendek < ar.handāk < pers. kende) – широки и дубоки јарак откопан око нечега ради спречавања приступа. „Који не имадоше снаге до кућа, остадоше у *јендецима*.“ (39) „Вратих се међу моје другове и легах у *јендек*.“ (204) „Око поднева нас позваше натраг и ми једа напустисмо већ угрејане лежаје у *јендецима*“ (204)

К

казан, -а, м. (tur. kazan/kazgan < pers. hazgan) – велики бакрени котао који има са стране ручке за ношење. „Стао је поред *казана*, подигао руке.“ (97)

калдрма, -е, ж. (tur. kaldırım < грч. Kalos dromos) – каменом пошлочан пут. „[...] спасавали смо туђе, извлачили децу, старце и намештај, вадили *калдрму* и копали ровове (бар на то бесмо навикли).“ (145)

камџија, -е, ж. (tur. kamçı) – бич. „Пуцајући *камџијама*, дотерали су нас на равно поље.“ (27) „Умире се од глади с погледом на злато купола и цркава, под точковима бесних кочија, од *камџија* оних што одржавају ред у држави.“ (61) „[...] као да неко бесно галопира Преким Путем, фијуче *камџијом*, бичује ознојене коњске сапи [...]“ (67)

камџијати (видети *камџија*) – бичевати. „*Камџијаху* чупаве коњице, само прашина остаде за њима.“ (37)

канџа, -е, ж. (tur. kanca < ital. gancio) – оштри нокат птице грабљивице. „Њена рука (као *канџа* без меса, птичја и зверска истовремено) почивала је у пепелу.“ (23) „Скрстивши руке-*канџе* на грудима (као да очекује попа и последњу причест) [...]“ (47)

капија, -е, ж. (tur. kapı < ar. qāḥa) – оно што предствља прелаз између два дворишта, града. „[...] гвођђем оковани овнови трескали су у *капије*, јуришници су насртали [...]“ (50) „*Кайије* почеше да попуштају, нестаде нам уља [...]“ (50) „Светлост утрну, небеса потамнеше, високе *капије* се затворише“ (66) „Крај високе и раскривљене *капије* седела су два пса, оба крастава, зла и гадна.“ (89)

кара ксмет – црна судбина. „Кара ксмет!“ (97)

касаба, -е, ж. (tur. kasaba < ar. qaṣābā) – варош, мањи провинцијски град. „Два-три пута су нас свратили у *касабе* – да се покажу и да нас прикажу.“ (96)

катрањив, -а, -о (tur. katran < ar. qatrān) – заливени катраном. „Зарђале шине јединог колосека, *кайџрањиви* прагови, сигнални уређај који зуји [...]“ (235)

кафа, -е, ж. (tur. kahve < ar. gahwā) – напитак прне боје. „Палио сам штедњак да бих скувао своју јутарњи *кафу* и он није прихватио.“ (5)

кашика, -е, ж. (tur. kaşik) – део прибора за јело. „Једу на ниским дрвеним столовима, дрвеним *кашикама*, из дрвених посуда, очајну храну без укуса и зачина.“ (16)

конак, -а, м. (tur. konak) – кућа угледног домаћина (3. значење у Шкаљићевом речнику, за наш пример најпогодније). „Већ неколико година висим на кривој крушки пред господаревим *конаком*.“ (108)

кismet, -а, м. (tur. kismet) – судбина. „Врисак је преломио из стотине граа: *Ксметџи*, *каури!*“ (97)

кубе, -а, с. (tur. kubbe < ar. qubbā) – свод, купола. „Те ноћи блесну без грома и погоди црквено *кубе* као ножем.“ (39)

кула, -е, ж. (tur. kule < ar. qullā) – тврда у тврђави. „[...] као да су побегли испод срушене *куле* вавилонске.“ (16)

кундак, -а, м. (tur. kundak) – дрвени део пушке. „Стоци смо ломили кичме ждрејчаницима и *кундацима* пушака“ (90)

курјак, -а, м. – вук. „Биле су то ноћне животиње са наopakим облицима, птице без перја, змије које лете попут арханђела, *курјаци* крвавих зуба [...]“ (21) „Прародитељски *курјак* покаже своју губицу, запећеу бснилом.“ (25) „Режећи један на другога као *курјаци* [...] отац и ја се поделисмо.“ (42) „И њој се, обневиделој од умора и врућине учинило да види *курјачића*, искежених зуба.“ (43)

куршум, -а, м. (tur. kurşun) – олово, пушчано зрно/метак. „[...] спреман да се подметнем под *курушум* или сабљу, да жртвујем свој живот који се није могао жртвовати.“ (106) „*Курушуми* су пљуштали по бедему [...]“ (115) „Сваки наш *курушум* морао је да погоди у месо; дахтали смо као да слажемо откосе.“ (116) „Ја ништа не кажем браћо. Али неког ће да стрефи *курушум* у леђа и да му изађе на нос.“ (142)

М

леш, -а, м. (tur. leş < pers. lāše) – мртво тело човека или животиње. „Ниде чисте воде за пиће или купање јер *лешеве*, изгледа, бацају у бунаре и не ваде их док се не усмрде.“ (16) „Сањале смо како падају дуге, упорне кише које чисте земљу од мртваца, *лешина* и прљавштине, али и од живота [...]“ (180)

мајдан, -а, м. (tur. maden < ar. maidān) – место одакле се вади руда, рудник. „[...] или ћутали или нас упућивали погрешним путевима у забити, напуштене *мајдане* [...]“ (15) „Док смо довозили камен из *мајдана* и нама и воловима само што не пуцаше грбине.“ (158) „Сместили су нас у неки напуштени *мајдан*, сличан каљанском; била је то округла рупа са каменим зидовима и са једним уским излазом.“ (166) „Камен *мајдана* се угреја.“ (172)

мајмун, -а, м. (tur. maymun) – животиња. Овде је некада [...] сигуран сам живео пра-човек, а пре њега *йрамајмун*, заједнички предак“ (13)

марама, -е, ж (tur. mahrama < miqrāmā) – тканина која служи да се завије глава, као женски део одеће. „Откад памтимо седела је поред огњишта [...] забрађена *марамом*.“ (20) „Испод *мараме* није имала косе, а ваљда ни меса испод коже.“ (23) „Паун ми је ногу подвезао прљавом *марамом* коју је носио још од куће.“ (187)

марамница, -е, ж. (видети *марама*) – убрус. „Улазећи унутра, морала сам да ставим парфимисану *марамницу* на нос [...]“ (15)

мастика, -е, ж. (tur. mastika < grč. mastichi) – врста ракије. „Али сам, да бх могао да спавам и радим, морао да пијем; дању сам се наливао рецином (мирисала је на смолу), увече *масџиком* (била је најсличнија ракији).“ (137)

минарет, -а, м. (tur. minare < ar. mānārā) – високи торањ џамије. „Са *минареџа* се циктало и укујисало; тамо су подјаривали бес.“ (96)

мујезин, -а, м. (tur. müzzein < ar. mu'addin) – џамијски службеник који на мунари учи езин и објављује да је време молитве, онај који позива на молитву. „Путеви ће постати непроходни, градови ће сагорети, *мујзини* неће више укујисати са минарета.“ (106)

Н

нишанџија, -е, м. (tur. nişancı) – стрелац. „Брзо смо напунили пушке, *нишанџије* су их прихавтили као на вежби [...]“ (115) „Проређивали смо се, имали смо вишак пушака и пуниоци су преузимали места својих *нишанџија*.“ (118) „Жене су телима заклањале децу и сметале нишанџијама.“ (194)

О

олук, -а, м. (tur. oluk) – лимени жлеб за одвођење кишнице. „Слушали смо како киша шобоће у *олуцима*, лупка у прозоре, хучи у поплављеном пољу [...]“ (235)

П

пазариште, -е, с. (tur. Pazar < pers. bazār) – место где се одржава пазар, пијаца. „Појављивало се на вашарима и *џазаришиџима* [...]“ (58) „Мушкарце и младиће одвођаху у ропство, девојке и дечаке силоваху, најлепше продаваху на *џазаришиџима* за неколико аспри.“ (85)

парајлија, -е, м. (tur. paralı) – онај који има новца. „*Парајлије* су се отимали око дечака, гложили се и преширали.“ (97)

постеља, -е, ж. – место где се спава, у овом случају брачни кревет. „Ипак, никад јој не одлазим у *џосџељу*, никад се не дотичем њеног тела.“ (12)

похара, -е, ж. (видети *џохарџи*) – освајање „Учини нам се да је обрастао у длаку и сличан твору који се враћа из *џохаре*.“ (91)

похарати (tur. haracıtı) - освајати, робити, пустошити – „Све ће бити разорено, *џохарано*, опљачкано [...]“ (11)

Р

ракија, -е, м. (tur. rakı/araç < ar. arāq) – алкохолно пиће. „Неки ортодоксни свештеник који је заударо на бели лук [...] и *ракију* рекао ми је да је тих народа на овом тлу било седамдесет и два, а можда и више.“ (14) „На рукама су га носили да је покаже и успуг га крепили *ракијом*.“ „*Ракија* је мирисала на његову душу.“ (119)

С

сантрач, -а, м. (tur. santraç/santıraç < ar. šitrāṅṅ < pers. šetreng) – ограда око бунара (то је друго значење које Шкаљић даје и такво погодно је за наш пример). „*Санџирач*, станичног бунара послужио је суседима за потпалу, гомиле катрањивих прагова нашле су се у нашим кокошарницима, а можда и негде даље.“ (238)

сиктање, -а, с. – (tur. siktirmek) – бес. „[...] чусмо прво онај глас, а потом сложено шиштање и *сиктање*.“ (56)

сиктати (видети *сикџаџи*) – беснети. „Коса јој беше сплет шарених змија које су се мигољиле и *сикџале*, а очи два мртва стаклена камена.“ () „Чујемо рођаке како нас дозивају као да смо у пољу и косимо сочну траву у којој коса *сикџе* као змија“ (141)

скелеџија, -е, м. (tur. iskeleci) – сплавар. „На некој мутној реци, која му се испречила на путу, тек онако је убио *скелеџију*.“ (44)

софра, -е, ж. (tur. sofrā < ar. sufrā) – трпеза. „[...] а за нашом *софром* га је чекало место као да ће сваког часа наићи.“ (22), „Иђе се нахвата по зидовима, слана попаде столице и *софру*.“ (23)

Стамбол⁷, -а, м. - турски назив за Цариград, данашњи Истанбул. „Светлост праве вере упознао сам као десетогишњак, кад су ме јаничари, одвели у *Сџамбол* да и ја постанем јаничар, ратник и осветник“ (92)

Т

табор, -а, м. (tur. tabur) – батаљон војске. „Ишао је у њихове *таборџе*, клечао и плакао, клео се на верност, носио им дарове.“ (105)

текија, -е, ж. (tur. tekke < ar. tākyā) – дервишка зграда у којој се обављају дервишки обреди. „Около су се смуцали грбавци, наказе, малоумници, аскери и голобради ученици из *текија*.“ (97)

топ, -а, м. (tur. top) – познато артиљеријско оружје. „Запреге су премештале *топовџе*, блиставе и страшне на сунцу [...]“ (113) „Јуче, на пример, пуче бугарски *топ* и однесе гаве тројици војника који су мирно пушили.“ (139)

Ђ

ђошак, -а, м. (tur. köşe у pers. kūše) – угао, кут, буцак. „Отац је лежао у једном *ђошку*, ја у другом; гледали смо се празним очима и чекали ко ће први посустати.“ (42)

ђумур, -а, м. (tur. kömür) – угаљ. „[...] правиле *ђумур*, пијанчиле и клале се по крчама.“ (65)

ђумурџија, -е, м. (tur. kömürçü) – онај који се бави производњом и продајом угља. „Огрнут коњским покровцем, пришао је *ђумурџијама*, који су се, високо у планини, мували око земљане пећи.“ (45)

Ф

фењер, -а, м. (tur. fener/fenar < grč. phanari < strgrč. phanaron) – ручна застакљена или уоквирена светиљка у којој гори свећа или петролеумска лампица. „Испративши теретњаке, шеф станице се враћао у своју самачку рупу поред чекаонице, носећи угашен *фењер*.“ (238) „Он подиже *фењер*, осветли неколико најближих лица и загледа се у њих као да хоће да их упамти; потом се прекрсти.“

фереџа, -е, ж. (tur. ferace < ar. fārāǧiyya) – врста женског огртача од црне или модре чохе које су муслиманке облачиле приликом изласка на улицу. „Помамна руља нас је тукла и секла ножевима, буле су крештале и гребале (нисмо им видели лице под *фереџама*)“, деџа су нас гађала камењем.“ (96)

фукара, -е, ж. (tur. fukara < ar. fagir) – сиромаш, сиротиња. „Зурле и бубњевџе су пиштали и ударали по блатним уличицама које су загађивали нужници, *фукара* је прекидала башкарење и наваљивала.“ (96)

Х

хајдук, -а, м. (tur. haydud/haydut < madž. hayduk < ar. haydūd) – друмски разбојник. „[...] који се зову тевтиши, гоне *хајдуке*, једо неискоренљиво зло овога народа, неку врсту сурових плачкаша који носе ореол бораца за слободу и заштитиника нејаких.“ (17)

хајдучија, -а, ж. (видети *хајдук*) – одметништво, бављење друмским разбојнишвом. Девери [...] расули су јој се по *хајдучијама* и тамницама ишчилели су и нестали као плева на ветру.“ (18)

7 Код Шкалаџића ово не затичемо, јавља се у Речнику САНУ и Речнику Матице српске/Матице хрватске.

хоџа, -е, м. (tur. hoca/hace < pers. haġe) – муслимански свештеник, вероучитељ, професор у медреси. „Кад сам исцрпео сва средства и сва мучења, пустио сам на вољу својој кривој сабљи, оплемењеној благословом *хоџа* и дервиша.“ (93)

Ч

чакшире, -а, ж. (tur. çakşir) – врста источњачке мушке доње одеће. „Чак ни униформе нису имали читаве; горе војничка капа и блуза, доле сукнене *чакшире* и опанци, исти као и наши.“ (168) „Кошуље, прслуци, *чакшире*, гуњеви и чарапе висили су у дрoњцима.“ (216)

чамац, -а, м. (tur. çamac) – мало речно пловило. „Велики сиви Дунав, широк колико и равница, пређосмо лађама, *чамцима*, баркама, сплавовима и свим што плови.“ (86) „Седећи у празном *чамцу*, чинило ми се како се даске подамном разилазе и како тонем, а велика вода се склапа над мојом главом и само мехурићи за тренутак избијају на површину.“ (137)

чарапа, -е, ж. (tur. çorap/çorab < ar. ġawrāb < pers. ġūrāb) – део одеће, обува се на ноге. „Кошуље, прслуци, чакшире, гуњеви и *чарайе* висили су у дрoњцима.“ (216)

чаршија, -е, ж. (tur. çarşı < pers. çārsū) – трговачка четврт града. „Трговачка *чаршија* (сва од дрвених кућа, пуна дућана, робе и лажног сјаја) планула је попут сламе [...]“ (145)

чекић, -а, м. (tur. çekiç) – занатлијска алатка. „Најбољим играчима после су *чекићима* и каменицама туцали мошнице као ми некада ждрешцима и биковима.“ (96)

черга, -е, ж. (tur. çerge) – цигански шатор, мали шатор. „Али ни Цигани не разапеше *черге*, не пођоше по кућама.“ (36) „Видео сам своју жену, нејасну у измаглици; лежала је на кревету у нашој гостинској соби, покривена *чергама*, раскречених ногу, и порађала се.“ (189)

черечити (изворно од çeјerek; tur. çeurek < pers. çāryek) – раскомадати. „Растргоше је као што лав *черечи* кошту коју брани своје лане.“ (85)

чесма, -е, ж. (pers. česma) – место одакле се може захватати вода. „[...] поред воденица и *чесама*.“ (58)

чифта, -е, ж. (tur. çiftе < pers. ġufte) – ударац коња, мазге, магарца стражњим ногама. „Стока није хтела да вуче, копрцала се у запрегама и бацала *чифта* као помамњена.“ (54)

чутура/чутурица, -е, ж. (tur. çotra) – овалан и пљоснат суд за пиће, обично од дрвета. „И зато су се жене крстиле тек реда ради, деца су зевала, мушкарци се мирно обређивали *чуйурицама*; једино што се ракија у њима претворила у воду и није опијала.“ (121) „Пљуцкали су бело и пили ракију из *чуйурица*.“ (157)

Џ

џамија, -е, ж. (tur. cami < ar. ġāmi) – муслиманска богомоља са једним или више минарета. „Секао сам их уживајући, убијао као да дижем *џамије*.“ (93)

џелат, -а, м. (tur. cellat/cellad < ar. ġallād) – крвник, човек који извршава смртне пресуде. „Можда су били издајници и потказивачи, *џелати* својих рођених [...]“ (166) „Био им је потребнији *џелат* да обеси оне будале (и да нас тако још више завади) и намерили су се баш на мене.“

џелеп, -а, м. (tur. celер < ar. ġālāb) – крдо, стадо стоке. „[...] гониле *џелее* стоке и крда дугоухих свиња, вукле се око градова и прљавих гарнизона.“ (65)

Ш

шатор, -а, м. (tur. çadırbezi) – наткривен простор за боравак у природи. „Износили смо их из *шатора* и на малом молу слагали једног преко другог као џепанице.“ (136)

Извор

Стевановић 1977: В. Стевановић, *Тесџаменџи*, Београд: Српска књижевна задруга, 1987., 5-240

ЛИТЕРАТУРА

- Вујаклија, 1980: М. Вујаклија, *Лексикон сџраних речи и израза*, Београд: Просвета дисертација
- Јанић, 2018: А. Јанић, *Морфолоџија и семантика џридева на -(љ)ив у срџском језику*. Докторска дисертација
- Петровић, 1993: С. Петровић, *Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику у Зборник Маџице срџске за филолоџију и линвистџику* 36/2, 71-128.
- Петровић, 2000: С. Петровић, *Шест турцизама из јужне Србије у Јужнословенски*
- Петровић, 2005: С. Петровић, *Турцизми у срџском џризренском џовору*. Докторска
- Пецо, 1981: А. Пецо, *Функционалност турцизама у роману Дервиш и смрт у Наш језик* књ. 25/3, 118-129.
- Пецо, 1987: А. Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*. Београд: БИГЗ
- Радић, 2001: П. Радић, *Турски суфикси у срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Речник срџскоџа језика (измењено и џоџрављено издање)*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Речник срџскохрватскоџ књижевноџ и народноџ језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2011.
- Речник срџскохрватскоџа књижевноџ језика*. Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967.
- Стакић 1988: Милан Стакић, *Деривациона фонетџика именица ии џридева у јужнословенским језицима*. Монографије, књига LXIV. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета. *филолоџ* 54/3-4, 803-812.
- Skok 1971-1974: П. Скок, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
- Škaljić, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost

Katarina Z. STEVANOVIĆ

TURKISH WORDS IN THE NOVEL *TESTAMENT* VIDOSAVA STEVANOVIĆA

SUMMARY

The subject of the paper is a list and analysis of Turkish words in the novel *Testament*. Their frequency will be observed, and the origin of the extracted examples will be revealed. The analysis will be carried out on the basis of Škalić's dictionary "Turkish words in Serbo-Croatian language". The extracted lexemes are presented in their basic form, and are sorted first on the basis of morphological criteria and then on the semantic criteria. Aside from this type of sorting, a list of Turkish words from the novel will be listed in the form of a dictionary, and the context in which the word was used in the novel will be given. This kind of perception is necessary in order to obtain the fullest possible insight into the presence of Turkish words in the novel.

Key words: lexis, Turkish words, Turkish language, Serbian language, Kosovo-Resavian dialect, *Testament*, Vidosav Stevanovic